

4-bob. Kommunikativ kompetentlik

4.1. Muloqot psixologiyasi

Muloqot psixologiyasi oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali muloqot qilish va ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Muloqot psixologiyasi o‘quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda pedagogning ularga mos muloqot strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu bo‘limda muloqot psixologiyasining mohiyati, asosiy tamoyillari, usullari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – muloqot psixologiyasining asosiy tamoyillarini va uning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o‘rnini chuqur tahlil qilishdir.

Muloqot psixologiyasining mohiyati

Muloqot psixologiyasi insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning psixologik mexanizmlarini, muloqot jarayonida yuzaga keladigan emotsional va kognitiv jarayonlarni o‘rganadi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, muloqot psixologiyasi “pedagogning o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda asosiy omil hisoblanadi”^[1]. Muloqot psixologiyasining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot strategiyalarini shakllantirish.
- O‘quvchilarning kognitiv va emotsional ehtiyojlariga mos muloqot usullarini qo‘llash.
- Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali o‘quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan munosabatlarini mustahkamlash.
- Pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi ishonchli munosabatlarni shakllantirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda alohida ahamiyatga ega, chunki ularning kognitiv va emotsional cheklovlari samarali muloqot strategiyalarini talab qiladi^[3].

Muloqot psixologiyasining asosiy tamoyillari

Muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Individual yondashuv:** Har bir o'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot qilish.
2. **Empatiya va ishonch:** O'quvchilar bilan ishonchli va hamdardlikka asoslangan munosabatlar o'rnatish.
3. **Soddalashtirilgan muloqot:** O'quvchilarning tushunish darajasiga mos ravishda oddiy va aniq muloqot usullarini qo'llash.
4. **Faol tinglash:** O'quvchilarning so'zlarini diqqat bilan tinglash va ularning ehtiyojlarini tushunish.
5. **Ijoiy mustahkamlash:** O'quvchilarning muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish orqali ularning o'ziga ishonchini oshirish^[4].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi muloqot psixologiyasida muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos muloqot strategiyalarini shakllantirishda yo'l-yo'riq beradi^[5].

Muloqot psixologiyasining usullari

Muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Verbal muloqot usullari:** Oddiy va aniq so'zlarni ishlatish, qisqa jumlarlar va tushunarli ko'rsatmalar berish.
2. **No-verbal muloqot usullari:** Imo-ishoralar, yuz ifodalari va tana harakatlaridan foydalanish orqali muloqotni mustahkamlash.
3. **O'yinli muloqot usullari:** O'yinlar orqali o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish.
4. **San'at terapiyasi orqali muloqot:** Chizma, musiqa va boshqa san'at turlari orqali o'quvchilarning emotsional holatini tushunish va muloqotni yaxshilash.
5. **Guruh muloqot usullari:** Guruh mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish^[6].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari muloqot psixologiyasida muhim asos sifatida qaraladi, chunki ular intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv jarayonlari va muloqot qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi^[7].

1. Verbal muloqot usullari

Verbal muloqot usullari intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda oddiy va tushunarli bo'lishi kerak. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, verbal muloqotda quyidagi jihatlarga e'tibor berish lozim:

- Qisqa va aniq jumladan foydalanish.
- O'quvchilarning tushunish darajasiga mos so'z boyligini tanlash.

- Ko'rsatmalarni takrorlash va tushuntirish orqali o'quvchilarning tushunishini ta'minlash^[8].

2. No-verbal muloqot usullari

No-verbal muloqot intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi, chunki ularning ko'pchiligi verbal muloqotda qiyinchiliklar bilan uchrashadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, no-verbal muloqot quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- Imo-ishoralar: O'quvchilarga ko'rsatmalar berishda qo'l harakatlaridan foydalanish.
- Yuz ifodalari: Ijobiy his-tuyg'ularni ifodalash orqali o'quvchilarning ishonchini oshirish.
- Tana harakatlari: O'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun faol tana harakatlaridan foydalanish^[9].

3. O'yinli muloqot usullari

O'yinli muloqot usullari o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, o'yin orqali muloqot o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlaydi^[10]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Rolli o'yinlar: O'quvchilarning ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.
- Logik o'yinlar: Kognitiv jarayonlarni rivojlantirish orqali muloqotni yaxshilash.
- Guruh o'yinlari: Tengdoshlar bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish^[11].

4. San'at terapiyasi orqali muloqot

San'at terapiyasi intellektual nuqsonli bolalarning emotsional holatini tushunish va muloqotni yaxshilashda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, san'at terapiyasi o'quvchilarning o'z his-tuyg'ularini ifodalashiga yordam beradi va pedagog bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatishga xizmat qiladi^[12]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Chizma terapiyasi: O'quvchilarning his-tuyg'ularini chizmalar orqali ifodalash.
- Musiqa terapiyasi: Musiqa orqali emotsional barqarorlikni ta'minlash.
- Harakat terapiyasi: Raqs va harakat orqali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish^[13].

5. Guruh muloqot usullari

Guruh muloqot usullari o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, guruh mashg'ulotlari o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi^[14]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Guruh muhokamalari: O'quvchilarning fikrlarini erkin ifodalashini rag'batlantirish.
- Hamkorlikdagi loyihalar: Guruhda birgalikda vazifalarni bajarish orqali muloqotni yaxshilash.
- Ijtimoiy o'yinlar: Tengdoshlar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish^[15].

Muloqot psixologiyasining ahamiyati

Muloqot psixologiyasi intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, muloqot psixologiyasi o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi^[16]. Muloqot psixologiyasining ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos muloqot strategiyalari ta'limning samaradorligini oshiradi.
2. **Emotsional barqarorlik:** Ishonchli va hamdardlikka asoslangan muloqot o'quvchilarning psixologik barqarorligini ta'minlaydi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Muloqot ko'nikmalari o'quvchilarning tengdoshlari va jamiyat bilan munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi.
4. **Ta'lim sifatini oshirish:** Samarali muloqot ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi^[17].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi muloqot psixologiyasining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki u intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi^[18].

Muloqot psixologiyasida muammolar va yechimlar

Muloqot psixologiyasini qo'llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **O'quvchilarning cheklangan muloqot qobiliyatlari:** Intellektual nuqsonli bolalarning nutq va kognitiv cheklovlari muloqot jarayonini qiyinlashtiradi.
2. **Pedagoglarning malakasining yetarli emasligi:** Muloqot psixologiyasi bo'yicha maxsus bilim va ko'nikmalarga ega pedagoglar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Muloqotni rivojlantirish uchun zamonaviy vositalar va jihozlarning yetishmasligi.

4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar muloqot jarayoniga to'sqinlik qiladi^[19].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Maxsus muloqot dasturlarini ishlab chiqish:** O'quvchilarning nutq va kognitiv cheklovlariga mos muloqot strategiyalarini shakllantirish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Pedagoglar uchun muloqot psixologiyasi bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy muloqot vositalari va jihozlari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[20].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa muloqot psixologiyasini rivojlantirishda muhim qadamdir^[21].

Muloqot psixologiyasida zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida muloqot psixologiyasida innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar muloqot psixologiyasining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda^[22]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli muloqot vositalari:** Interaktiv taxtalar va mobil ilovalar orqali muloqotni yaxshilash.
- **Virtual reallik (VR):** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning muloqot ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy muloqot metodlarini mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish^[23].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa muloqot psixologiyasining samarasini oshiradi^[24].

Xulosa

Muloqot psixologiyasi oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalar bilan samarali muloqot qilish va ularning ijtimoiy ko'nikmalarini

rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Individual yondashuv, empatiya, soddalashtirilgan muloqot, faol tinglash va ijobiy mustahkamlash kabi tamoyillar muloqot jarayonining samaradorligini ta'minlaydi. Verbal, no-verbal, o'yinli, san'at terapiyasi va guruh muloqot usullari o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, muloqot psixologiyasining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar muloqot psixologiyasining mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

4.2. O'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullari

O'quvchi bilan samarali kommunikatsiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda oligofrenopedagogning asosiy vazifalaridan biridir. Samarali kommunikatsiya o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularga mos strategiyalar orqali ta'lim jarayonini samarali qilishga yordam beradi. Ushbu bo'limda o'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullarining mohiyati, turlari, qo'llanilishi va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – o'quvchi bilan samarali kommunikatsiya usullarini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishdagi o'rnini aniqlashdir.

Samarali kommunikatsiya usullarining mohiyati

Samarali kommunikatsiya o'quvchi bilan pedagog o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sifatini oshirishga qaratilgan jarayon bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Izbullayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, samarali kommunikatsiya “o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan va ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydigan strategiyalarni qo'llashni talab qiladi”^[1]. Samarali kommunikatsiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlash.
- Pedagog va o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatlar o'rnatish.
- O'quvchilarning kognitiv va emotsional holatini yaxshilash.
- Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarni jamiyatga moslashtirish^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, samarali kommunikatsiya intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega, chunki ularning kognitiv va nutqiy cheklavlari maxsus muloqot usullarini talab qiladi^[3].